

УДК 811.161.2'367.332

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ ТИПОЛОГІЇ ПРЕДИКАТІВ

Краснова Л. М.

У статті розглянуто різні концепції класифікації предикатів у зарубіжному та вітчизняному мовознавстві. Охарактеризовано класифікаційні критерії створення типології предикатів.

Ключові слова: предикати, семантична класифікація, семантичний компонент.

В статье рассмотрены разные концепции классификации предикатов в зарубежном и отечественном языковедении. Проведена характеристика классификационных критериев образования типологии предикатов.

Ключевые слова: предикаты, семантическая классификация, семантический компонент.

The article reveals different conceptions of predicate classifications in foreign and home Language Studies. The classification criteria of predicate type creation are characterised.

Key words: predicates, semantic classification, semantic component.

У лінгвістичній науці, починаючи з др. пол. ХХ ст., простежується процес семантизації синтаксису, зосереджений на дослідженнях за концептом “від значення до форми”. У семантичному підході до виділення синтаксичних одиниць (синтаксем) є значні переваги перед формально-граматичним: “Він досить виразно показує, що основною сферою синтаксичних одиниць є сфера значення, що заради висловлення думки приводиться в дію весь складний механізм мови” [5, с. 3].

Предикат – термін логіки і мовознавства, який позначає конститутивний член судження – те, що висловлюється (стверджується або заперечується) про суб’єкт. Т. Ломтєв вважає, що предикатом є “спосіб прогнозувати деякий інформаційний зміст. Предикат – це сума предикатних предметів, пов’язаних певними відношеннями” [8, с. 202]. У витлумаченні Ю. Степанова, предикати – це особливі семантичні сутності мови, що типізовані мовою не у формі словникових одиниць, а у формі “структурних схем речень” [13, с. 312].

Речення – це надзвичайно складне утворення, що об’єднує кілька рівнів своєї організації. Й. Андерш визначає три рівні: денотативний, логіко-семантичний і мовно-семантичний. “Денотативний рівень пов’язаний з реальними ситуаціями та відношеннями між ними, логіко-семантичний – логічними структурами, тобто поняттями і відношеннями між ними, мовно-семантичний – з семантико-синтаксичними структурами, тобто лексичними компонентами та відношеннями між ними” [1, с. 8].

Найбільшого поширення набула денотативна (референційна) концепція вивчення речення, мета якої полягає у встановленні зв’язку між вислов-

ленням і позначуваною ним ситуацією. Найменування можуть дві сутності – денотат і сигніфікат, що залежить від логіко-змістовної природи того, що іменують. Денотат – перший рівень предметного сприймання, рівень узагальнення, уявлення про цілісний предмет на основі регулярних типових ознак, виділених певним колективом. Денотативний підхід до вивчення змісту речення використовували російські мовознавці: В. Гак (1969), В. Храковський (1972), Г. Сильницький (1972), І. Распопов (1973; 1981), Н. Арутюнова (1976), Т. Алісова (1970), І. Сусов (1973). Денотативний принцип широко реалізовано у практичному описі дієслівних значень (1981). В Україні активно утверджується цей напрям у працях В. Русанівського (1983), Й. Андерша (1987), І. Вихованця (1983), Н. Арват (1984), К. Городенської (1991), Н. Іваницької (1985) та ін.

Система семантичних компонентів синтаксичної одиниці у найзагальнішому вигляді представлена предикатом, суб’єктом, об’єктом, конкретизатором, атрибутом.

Широке використання наукових розробок логіки та семантики у сучасних синтаксичних дослідженнях дає змогу представити речення з погляду розкриття природи логічних структур, що переносяться або нашаровуються на граматичні структури. Одним із таких можливих варіантів дослідження речень вважають класифікацію за семантичними типами предикатів.

Цікавим є те, що сучасна наука не змогла виробити єдиних переконливих засад семантичної типології предикатів, і тому лінгвісти змушені користуватися універсальними розробками логіки. Звертаючись до десяти логічних категорій Аристотеля, сучасні науковці

розглядають їх як “універсальні предикати, які можуть слугувати основою для пропозиціональних функцій, або структурних схем речення, конкретних мов” [12, с. 134].

Предикат у мовознавчій літературі представлений, як правило, дієсловом. Дієслово, на відміну від інших морфологічних класів слів, має надзвичайно складну смислову структуру: “Дієслівні лексеми є такими словесними знаками, у номінації яких фіксуються і закріплюються різні семантичні ознаки, різні ракурси зв’язків дієслівної дії, процесу, стану з предметами і особами, що виконують ці дії чи зазнають їх” [14, с. 117]. Особливий характер та своєрідність дієслів найвиразніше виявляється в багатокомпонентності та високому ступені ієрархічності їх семної структури. Дієслову притаманна синтаксична зумовленість окремих аспектів його значення, оскільки воно обов’язково включає до своєї семантики не тільки парадигматичні, але й синтагматичні компоненти змісту [7, с. 8]. Дієслівні предикати з-поміж усіх частиномовних предикатів найбільш чітко диференційовані за семантичними функціями, граматичними категоріями і синтаксичними позиціями в реченні [4, с. 86].

Проблемі семантичної класифікації предикатів приділяли увагу як зарубіжні мовознавці: З. Вендлер, У. Чейф, Дж. Лайонз, Л. Щерба, В. Прокопов, Т. Ломтев, Т. Булигіна, О. Селіверстова, Г. Сильницький, Т. Алісова, Г. Золотова, Л. Васильєв, Ю. Агресян, Н. Авілова, В. Богданов, Ю. Степанов, так і вітчизняні: В. Русанівський, І. Вихованець, О. Леута, А. Загітко, Т. Масицька, М. Мірченко, Г. Ситар, В. Тимкова та ін.

Загальноприйнятим у лінгвістиці є поділ предикатів на два класи: “дії” та “стану”. Дж. Лайонз виділяє основні пари ознак, які дозволяють кваліфікувати предикати: статичність/динамічність ситуації, тривалість/миттєвість ситуації, контрольованість/неконтрольованість ситуації. За такою класифікацією дієслівна лексика поділяється на статичну та динамічну: “У граматиці скрізь робиться спроба показати відмінність значень дієслів, що виражають “дію”, від тих, що означають “стан” (механічного руху й стану, в якому може перебувати особа чи предмет)” [6, с. 322].

У мовознавчій літературі представлені різні рівні класифікації предикатів: від більш широких до звужених. Ч. Філмор для класифікації предикатів за основу визначає відмінкову рамку. Дієслово набуває статусу глибинних категорій, а потім встановлюються конкретні дієслівні супровідники, або актанти. Актанти є глибинними відмінками та представляються як “ролі” у відношеннях стану та дії, виражені дієсловом у предикативній функції.

Класифікація предикатів, заснована на ролях аргументів у семантико-синтаксичній структурі, набула поширення у лінгвістиці і розроблялася протягом останніх десятиліть. Визначальним чинником у розмежуванні предикатних значень є характер суб’єкта, який полягає у пасивності чи активності. У. Чейф виділяє три основні типи предикатів: “стан” і “процес” (пасивність, пацієнс), “дія” (активність, агент). При цьому актуальними є такі пари ознак: наявність/відсутність агента і пацієнта; змінність/незмінність концептуалізованої ситуації; можливість/неможливість підведення значення предиката під значення дієслів

“happen” та “do”. Предикатні слова, які мають нерозчленований характер відображення буття (наприклад, Світає. Вечоріє), називаються “амбієнтними”. Науковець виділяє і проміжний тип предикатів – “дія-процес” [15, с. 113–123].

Російський мовознавець В. Прокопов (1945) одним із перших спробував класифікувати предикати на основі їх морфологічної природи. Він виокремив 748 дієслівних лексем і на семантичній основі об’єднав їх у 14 груп. Однак у дослідженні лінгвістично не обґрунтована класифікація та характерні особливості кожної з підгруп.

Класифікації семантичних типів предиката приділяв увагу Л. Щерба (1974), виділяючи три типи предикатів: предикати дії (у формі дієслова), предикати стану (зв’язка плюс слово категорії стану), предикати якості (зв’язка плюс прикметник), але не розшифровує поняття “дії”, “стану”, “якості”.

За якісними параметрами валентності предиката виділяють базові та небазові одиниці. Ю. Степанов пояснює базовий предикат, використовуючи позицію семантичних примітивів А. Вежбицької: “це завжди “одноактний”, одномісний предикат, що означає стан чи властивість” [13, с. 312].

О. Москальська представила класифікацію предикатів, визначаючи детермінантні та реляційні одиниці, у їх межах визначаються і дрібніші значення [9, с. 42]. Предикати поділяють на первинні і вторинні [3, с. 269], матричні і нематричні [2, с. 59].

Загальну класифікацію дієслівних значень, базуючись на результатах досліджень із семантики та логіки, представили Т. Булигіна та О. Селіверстова. Науковці аргументовано довели, що мовленнєва форма і зміст тісно пов’язані навіть на рівні класифікації. Т. Булигіна та О. Селіверстова виділяють предикати дії, процесу, стану, властивості, якості, явища, класу [11, с. 86–157].

Свою класифікацію предикатів запропонував Л. Васильєв (2000), який розподілив предикатну лексику російської мови на 12 основних класів (семантичних макрополів): 1) буттєві предикати; 2) буттєво-просторові предикати (предикати просторової локалізації); 3) предикати відношення; 4) оцінні предикати; 5) предикати стану; 6) кількісні предикати; 7) предикати властивості; 8) предикати поведінки; 9) предикати звучання; 10) предикати руху; 11) акціональні предикати; 12) акціонально-процесуальні предикати.

А. Мустайокі розрізняє два рівні лінгвістичного аналізу: семантичний і формальний (на відміну від Г. Золотової, яка пропонує лише семантичний). При цьому поняття семантичної структури розуміється як “схематизоване, структуроване уявлення про те, що мовець збирається висловити” [10, с. 24]. Центральне місце у семантичній структурі посідає предикат, семантика якого визначає наявність актантів та їх ролі. Предикат і актанти складають ядерну семантичну структуру. Однак речення можуть представляти не лише ядро семантичної структури (глибинний предикат та його актанти), але й інші семантичні компоненти: модифікатор (метадієслово, визначає семантичну структуру і його актантів) і специфікатор (семантичний елемент, уточнений актантом, предикат або стан справ у цілому) [10, с. 412–413]. Мовознавець об’єднує ядерні семантичні структури у 12 категорій:

фізична дія і діяльність; переміщення і локація; соціальна дія і діяльність; інтелектуальна діяльність; існування; володіння; емоції; фізіологічний стан; фізичний стан; стан навколишнього середовища; характеристика; ідентифікація. Наведені ядерні семантичні структури не базуються, за словами А. Мустайоки, на конкретній мові та її категоріях і, таким чином, є відносно універсальними [10, с. 426].

У вітчизняному мовознавстві семантична класифікація дієслів уперше була розроблена В. Русанівським (1971), який виділив 41 функціонально-семантичну групу дієслів. За основу взято смисловий критерій класифікації та доповнено ознакою релятивного характеру: а) сполучуваність дієслів у особових формах з дієсловами у формі інфінітива; б) сполучуваність дієслів з іменниками у формі називного, родового, давального, знахідного й орудного відмінків без прийменника або з ним; в) можливість утворення від даної дієслівної лексеми пасивного дієприкметника.

Як чотириярусну структуру витлумачує речення І. Вихованець. На його думку, власне-семантичний, семантико-синтаксичний і комунікативний яруси “перебувають у різних взаємовідношеннях і мають різний стосунок до змісту і форми речення” [5, с. 125]. Власне-семантичний рівень має логічну основу й тому характеризується універсальністю, отже, екстраполюється на всі мови. Його базою виступають компоненти-семантими – предикат (зокрема, предикат зі значенням дії і предикат зі значенням стану) та аргументи (аргумент зі значенням діяча, адресата, об’єкта, результати, знаряддя, засобу, носія фізичного стану, носія всеохоплювального фізичного стану, ідентифіка-

тива, компонентива, композитива, локатива). Предикатно-аргументна структура “є найбільш глибоким ярусом і відображає логічну будову речення” [5, с. 125]. Класифікація, яку розробив І. Вихованець (1993), полягає у виділенні предикатів дії, процесу, стану, якості, кількості і локативних предикатів.

Класифікуючи предикати, зарубіжні та вітчизняні вчені беруть за основу різну кількість предикатних значень. Принцип семантичної класифікації предикатів однаковий: за наявності загальної категорійно-граматичної семи слова об’єднуються у граматичні класи (частини мови), за спільністю лексико-граматичних сем – у лексико-граматичні класи (розряди), за єдністю категорійно-лексичних сем – у лексико-семантичні групи, в межах яких виділяють підгрупи і ряди слів, що базуються на подібності диференційних ознак. Однак можна виділити загальні аспекти: авторський підхід та особливість конкретної мови, матеріал якої був використаний у дослідженні. Погляди науковців не збігаються стосовно кількості рівнів речення, однак майже всі граматисти сходяться на тому, що логічний (денотативний, власне-семантичний) рівень є “інтернаціональним”, він пов’язаний із логічно осмисленим і відображеним у свідомості людей незалежно від того, якою мовою вони володіють, значенням, а логіко-семантичний (власне-семантичний, семантико-синтаксичний) і мовно-синтаксичний (формальний, формально-синтаксичний) рівні – з конкретною мовою. Структура предиката містить значну кількість семантичних ознак, що демонструє багатогранність і складність природи предиката. Основні напрями дослідження предиката полягають у подальшому розробленні формального, логічного, семантичного, комунікативного та функціонального підходів.

Література

1. Андерш Й. Ф. Типология простых дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською / Й. Ф. Андерш. – К. : Наук. думка, 1987. – 191 с.
2. Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения / В. В. Богданов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1977. – 204 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 256 с.
5. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1983. – 220 с.
6. Кучеренко І. Дієслово / І. Кучеренко // Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – 2-ге вид. – Вінниця : Поділля-2000, 2003. – С. 303–330.
7. Леута О. І. Проблема системного семасіологічного опису дієслівної лексики / О. І. Леута // Проблеми граматики і лексикології української мови : збірник наукових праць. НПУ імені М. П. Драгоманова / відп. редактор А. П. Грищенко. – К. : НПУ, 2004. – 155 с. – С. 5–12.
8. Ломтев Т. П. Структура предложения и состав предикатных предметов / Т. П. Ломтев // Т. П. Ломтев Общее и русское языкознание. – М. : Наука, 1976. – С. 201–207. – Библиогр. : с. 373–379.
9. Москальская О. И. Проблемы семантических моделей в синтаксисе / О. И. Москальская // Вопросы языкознания. – 1973. – № 6. – С. 33–43.
10. Мустайоки А. Теория функционального синтаксиса: от семантических структур к языковым средствам / А. Мустайоки. – М., 2006. – 512 с.
11. Семантические типы предикатов / под ред. О. Н. Селиверстовой. – М. : Наука, 1982. – 365 с.
12. Степанов Ю. С. Имена, предикаты, предложения: Семантико-грамматическая грамматика / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1981. – 361 с.
13. Степанов Ю. С. К универсальной классификации предикатов / Ю. С. Степанов // Изв. АН СССР. – Сер. лит. и яз. – 1980. – Т. 39, № 4. – С. 311–323.
14. Уфимцева А. А. Об особенностях семантики глагольных лексем английского языка / А. А. Уфимцева // Теория языка. Англистика. Кельтология. – М., 1979.
15. Чейф У. Значение и структура языка / У. Чейф. – М. : Прогресс, 1975. – 482 с.